

Моргай Лілія
викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини

СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ У 30–50 рр. ХХ ст.

Початок 30-х рр. охарактеризувався розгортанням «боротьби» за здійснення обов'язкової початкової освіти. Станом на 1934 р. прийняті раніше плани були в основному виконані і тому було поставлено завдання загального семирічного навчання. Цей процес випереджав розвиток матеріальної бази освіти. Тому у школах почали закриватися бібліотеки й майстерні, приміщення яких звільнялися під класи. Трудове навчання як навчальний предмет було виключено з навчального плану, а шкільні майстерні ліквідовано.

У 1931-36 рр. було прийнято низку партійно-урядових постанов, вимоги яких зводилися до наслідування в загальних рисах існуючої колись в Російській імперії «школи учіння», природно, з урахуванням нових історичних обставин. З виведенням трудового навчання з навчальних планів школа опинилася відділеною від зовнішнього середовища. Таким чином, намітилася тенденція її відриву від життя, згортання суспільно корисної, виробничої праці учнів, знизився рівень наукової розробки теоретичних проблем трудового виховання і політехнічного навчання [5, с. 112].

У зв'язку з наміченим курсом на жорстоку політизацію й ідеологізацію всього духовного життя, дедалі наполегливіше проголошується вимога щодо твердого наслідування принципам марксизму-ленінізму, втілення їх у теорію і практику виховання, в педагогічну науку [5, с. 113].

Істотний вплив на становлення соціальної педагогіки в цей період справила педологія – наука про всебічне й комплексне вивчення дитини. У країні існувала мережа педологічних установ, було видано немало корисної літератури, виходив часопис «Педологія». У розробку педологічних проблем зробили свій внесок відомі вчені-педагоги й психологи П. Блонський, Л. Виготський, М. Рубінштейн, М. Басов та ін.

В Україні сформувалася власна педологічна школа, представлена найбільше в Харкові та Києві. Вітчизняні педологи визначили кілька основних напрямків досліджень: 1) рефлексологічний експеримент у вивченні дитинства; 2) тяжке та спеціально-тяжке дитинство; 3) методика природного експерименту; 4) методика вивчення колективу [4, с. 101].

Крім цього в Харкові виходив вітчизняний педологічний часопис «Український вісник рефлексології та експериментальної педології». З найбільш відомих українських педологів варто згадати В. Протопопова (біогенетичний підхід), І. Соколянського (соціогенетичний підхід), О. Залужного (розвиток особистості в колективі). У 1922 р. в Київському інституті народної освіти було створено кафедру педології. За підходами засновника кафедри С. А. Ананьїна, «Педологія» як наука і навчальна дисципліна включала три групи наук про дитину: 1) теоретико-описові (предмет – дитина, сюди він відносив анатомію дитинства, підліткового віку, юнацтва, фізіологію, фізіологічну хімію, антропологію, етнологію та етнографію, загальну та індивідуальну психологію дитини, історію життя); 2) практико-описові (предмет – дитина як предмет виховання), з-поміж них – анатомія, фізіологія, фізіологічна хімія, антропологія, етнологія, етнографія, психологія дитини, підлітка, юнака, що висвітлюють проблему з погляду інтересів виховання; 3) нормативні (предмет – виховання дитини). Основні з них: педагогіка в усіх розгалуженнях, гігієна дитячого віку (вчення про ортобіоз дитини) [4, с. 112].

Педологія не була готова до широкого практичного використання результатів своїх досліджень, не вистачало їй спеціалістів, здатних грамотно здійснювати практичні дослідження. Це стало своєрідним поштовхом до дискредитації педології. Після відомої постанови ЦК ВКП від 4 липня 1936 р. «Про педологічні викривлення в системі наркомосів» теоретична й науково-дослідна робота щодо створення цілісного уявлення про дитину була припинена [6, с. 212].

Сформувався також новий підхід до визначення ідеалів виховання, який не мав нічого спільного з гуманістичними традиціями вітчизняної дожовтневої педагогіки. Не дивлячись на ідеал виховання всебічно й гармонійно розвиненої особистості, насправді здійснювалася підготовка

«кадрів будівників комунізму». Антигуманні авторитарні педагогічні установки з відмовою від цілісного підходу до дитини призвели до формалізації навчально-виховного процесу [1, с. 282].

У травні 1935 р. ЦК більшовицької партії й уряд прийняли постанову «Про ліквідацію дитячої безпритульності і бездоглядності». За цим документом встановлювалися такі типи дитячих закладів:

- дитячі будинки, що знаходилися у віданні Наркомосу;
- спеціальні дитячі будинки для дітей-інвалідів під опікою Наркомату охорони здоров'я;
- ізолятори, трудові колонії і приймальники-роздільники, які знаходились у системі НКВД.

Замість комісій у справах неповнолітніх і дитячої соціальної інспекції було створено секції боротьби з безпритульністю в органах місцевих Рад великих міст. У зв'язку з ліквідацією у країні масової безпритульності, акцент виховання було перенесено на профілактику бездоглядності, попередження педагогічної занедбаності. Ця діяльність проводилася в кількох напрямках – надання допомоги дітям удома, організація дитячих майданчиків, клубів, майстерень, громадських їдалень, влаштування сніданків у школах тощо.

Досить ефективно здійснювалася діяльність інспекцій з попередження дитячої безпритульності. Інспектори виявляли безпритульних, влаштовували їх в дитячі заклади чи на роботу [7, с. 205].

У першій половині 30-х рр. ще продовжувалась діяльність товариства «Друг дітей», яке мало на меті боротьбу з безпритульністю й бездоглядністю. Це товариство надавало допомогу в організації дошкільних закладів, проведенні всезагальної початкової і розвитку семирічної освіти, позашкільної культурно-масової й оздоровчої роботи серед дітей і підлітків.

Величезне значення для соціалізації дітей мала на початку 30-х рр.. діяльність позашкільних закладів. Саме тоді з'явилися палаци й будинки піонерів, відкривалися дитячі парки, залізниці, річкові порти, екскурсійно-туристичні і спортивні школи, технічні станції, будинки художнього виховання. У 1933 р. було створено спеціальне видавництво для дітей – Дітвидав. Велика увага приділялася розвитку літніх піонерських таборів і

Всесоюзній здравниці «Артек». Всі ці форми й види діяльності дитячих організацій мали значне соціально-педагогічне значення [3, с.128].

У передвоєнний період закріпилася та система соціального виховання, яка склалася ще на початку 30-х рр. під час переходу піонерської організації і шкільного комсомолу стінами навчального закладу. Дедалі ширше розповсюджувалися методи адміністрування в керівництві піонерською організацією, практика підміни дитячої і підліткової самодіяльності диктатом піонерських і комсомольських керівників. Це, найімовірніше, зумовлювалося впливом культу особистості Сталіна.

Таким чином, у 20-30 рр. дитяча й молодіжна організації (піонерська та комсомольська) перетворилися в потужні громадські організації, які охопили своїм впливом мільйони дітей і підлітків. Система діяльності цих організацій як форма масового громадсько-політичного виховання виросла до складової і невід'ємної частини соціального виховання молодого покоління[3, с.129].

До кінця 30-х рр. соціальні зв'язки школи все більше орієнтувалися на оптимізацію освітнього і виховного процесу в межах навчального закладу. Педагогічні колективи головного значення надавали підвищенню успішності. Постанова ЦК КПРС від 5 вересня 1931 року перекреслила новаторські педагогічні пошуки цих років. Разом з критикою «теорії відмирання школи» і відповідної їй моделі «взаємодії школи та середовища» були заборонені комплексні програми, відмінялись активні методи навчання і виховання та будь-які спроби дослідження економічних, культурних, побутових умов життєдіяльності школярів. Саме на реорганізацію школи відповідно до тоталітарних основ державної системи влади сформувалися документи ЦК, що стосувалися проблем освіти та виховання. Згідно з останніми, формувалась уніфікована модель школи, яка б працювала в режимі єдиного керівництва, за єдиними програмами, з чітким статусом і відповідним розпорядком діяльності [3, с. 132].

Велика вітчизняна війна важко відобразилася на розвитку освіти й виховання. Почалася масова евакуація дитячих закладів з України вглиб радянських територій, скоротилося число шкіл та учнів, не вистачало підручників, зошитів, олівців, ручок. Звичною справою стали заняття в дві-три зміни.

У країні вже з 1943 р. розгорнувся широкий громадський рух на допомогу школі: збиралися підручники, зошити, письмове приладдя, навчальне обладнання, книги для позакласного читання для визволених територій; громадськість допомагала відновлювати приміщення шкіл.

Крім того, війна стала поштовхом для значної перебудови виховної роботи шкіл та позашкільних установ. Тепер особлива увага приділялася патріотичному вихованню учнів. Їх знайомили з життям визначних полководців, з героїчними подвигами на фронтах Великої Вітчизняної війни [3, с. 152].

Школярі активно включалися у суспільно-корисну працю, тим самим зміцнюючи зв'язок школи з життям, пов'язуючи її із завданнями воєнного часу. Вони надавали допомогу колгоспам, промисловості й транспорту (роботі на городах, у полі, збору металолому, заготівлі палива для своєї школи, допомозі сім'ям фронтовиків). У школах практикувалося навчання основам сільського господарства і двотижнева виробнича практика .

Після війни отримало широке розповсюдження військово-фізичне виховання школярів. Діти брали участь у всесоюзних військово-спортивних іграх «Рейд у тил ворога», «На розгром», «На штурм», у спортивних змаганнях, оглядах військової й фізичної підготовки.

Щоб не допустити нової хвилі масової безпритульності й бездоглядності дітей, місцева влада брала на облік усіх дітей, які залишилися без батьківської опіки. У дитячі заклади поміщали передусім дітей фронтовиків; затриманих безпритульних відправляли до дитячих будинків. У січні 1942 р. уряд прийняв постанову «Про влаштування дітей, які залишилися без батьків», що передбачала створення відповідних обласних, крайових і республіканських комісій. У всіх великих населених пунктах і на залізницях організовувалися дитячі приймальники, які знаходилися у віданні органів освіти, а з 1943 р. – у віданні міліції. Туди направляли дітей до 15 років включно, а тих, кому не виповнилось 14, направляли через органи освіти до дитячих закладів чи віддавали в патронажні сім'ї. діти старшого віку направлялися приймальниками-розподільниками НКВС на роботу у сфері будівництва чи сільського господарства.

Однак цих заходів було недостатньо. Тому в травні 1943 р. Раднарком СРСР прийняв постанови «Про посилення заходів щодо боротьби з дитячою безпритульністю і хуліганством», «Про працевлаштування підлітків старших 14 років – вихованців дитячих будинків, трудових колоній НКВС і дітей, які залишилися без батьків». Не дивлячись на це, кількість безпритульних і бездоглядних неповнолітніх в країні не зменшувалася. Основними причинами дитячої безпритульності стали загибель чи смерть батьків, руйнування й евакуація дитячих установ, утечі з сімей на фронт [8, с. 151].

У серпні 1943 р. уряд ініціював організацію дев'яти суворовських військових училищ (строк навчання сім років), створення спеціальних ремісничих училищ (строк навчання чотири роки) спеціальних дитячих будинків, будинків дитини, приймальників-розподільників, куди направляли дітей воїнів Червоної Армії, партизанів, а також дітей партійних і радянських працівників, решітників і колгоспників, які загинули під час війни.

Кошти до нього надходили від солдатів і офіцерів, робітників колгоспників, службовців, діячів літератури й мистецтва. Велику допомогу дітям, які залишилися без батьків, надавали підприємства, колгоспи, військові організації.

Всі перераховані вище заходи дозволили фактично усунути безпритульність на кінець 40-х рр.

Велика Вітчизняна війна вимагала перебудови діяльності всіх громадських організацій. Провідними завданнями піонерської організації було проголошено турботу про здоров'я дітей, попередження безпритульності й бездоглядності, загальне навчання дітей шкільного віку, їх виховання. Ще перед війною значних масштабів набув тимурівський рух. Піонери допомагали сім'ям фронтовиків, загиблих воїнів, інвалідам війни, літнім і хворим людям [8, с. 152].

Таким чином у роки війни робота громадянських організації будувалася на тому, щоб патріотичні почуття виявлялися не лише в навчанні, але й у конкретних суспільно значущих справах, у праці в ім'я перемоги над ворогом. На цьому фоні відбувалося відродження шефства заводів, фабрик, МТС над піонерськими дружинами. Та й саме життя в роки війни

стимулювало соціальну активність, органічно пов'язувало діяльність піонерських організацій і шкільного комсомолу із захистом своєї Вітчизни.

У перші повоєнні роки увага суспільства була зосереджена на здійсненні всезагальної обов'язкової семирічної освіти. Не менш важливе місце відводилося будівництву нових шкільних приміщень і відновленню зруйнованих у роки війни, оснащенню шкіл підручниками, навчальними посібниками і шкільним приладдям. Гострим завданням школи щодо здійснення всеобучу було переборення відсіву учнів. Вирішальну роль тут відіграли місцеві Ради, органи народної освіти, підприємства й громадські організації, які шефствували над школам. В коло їхніх інтересів було включено облік дітей, які підлягали навчанню, забезпечення найбільш вразливих одягом і взуттям, створення інтернатів при школах, оснащення підручниками, підвіз дітей, які мешкають далеко від шкіл, комплектація шкіл учительськими кадрами.

Після закінчення війни країна приступила до відновленні народного господарства. У нових умовах дитяча громадська організація юних піонерів перебудувала свою діяльність. Стали відроджуватися демократичні норми життя дитячих колективів, втрачені в роки війни, знову було введено обранні, а не призначення піонерського активу. Дитячі та юнацькі організації брали активну участь у відновленні зруйнованого народного господарства, зміцнювали зв'язки з оточуючим життям на основі самодіяльності й самоуправління.

Так, з 1945 р. за ініціативою піонерів у країні розгорнув патріотичний рух «Прикрасимо Батьківщину садами!». За два роки юні садоводи посадили близько 20 млн. плодкових і декоративних рослин, заклали десятки тисяч шкільних садів і ясел. Іншою важливою справою, що сприяла зміцненню зв'язку виховану життям, стало проведення в 1946 р. масових походів і мандри піонерів і школярів рідним краєм.

На початку 50-х рр. провідним завданням школи стало забезпечення переходу від семирічної освіти до всезагальної середньої.

Велику роль в організації виховної роботи і здійсненні всеобучу відіграло створення на початку 80-х рр. груп продовженого дня. Спочатку вони виникали з ініціативи громадських організацій при школах, клубах,

червоних куточках і фінансувалися виключно за рахунок коштів батьків. Згодом, коли досвід цієї роботи розповсюдився по всій країні, переважну частину видатків взяла на себе держава [8, с. 153].

У 1958 р. в країні вводилася всезагальна обов'язкова восьмирічна освіта, яка стала сходинкою переходу до всезагальної обов'язкової середньої освіти. У період, що розглядається, розвинулися школи-інтернати, покликані допомогти у вихованні дітей, які залишилися без батьківської опіки, а також дітей, які не мали необхідних умов для виховання у сім'ї.

Після того, як промисловим підприємствам, колгоспам і радгоспам було надано дозвіл безоплатно передавати школам обладнання, у багатьох школах було створено навчальні майстерні, кабінети машинознавства й електротехніки, навчально-дослідні господарства. Широко стала використовуватися виробнича практика на промислових підприємствах і в сільському господарстві, робота учнівських виробничих бригад і шкільних лісництв, табори праці й відпочинку старшокласників.

Альтернативою авторитарній, командно-бюрократичній системі виховання стала комунарська методика, розроблена І. П. Івановим, що ґрунтувалася на колективному плануванні, щоденній активній організаторській діяльності, колективному обговоренні й оцінці її результатів.

У 50-х рр. гостро постали проблеми соціально-педагогічної захищеності дітей і підлітків, важковиховуваності, правопорушень. Велику допомогу в їх вирішенні надавали комісії у справах неповнолітніх при райвиконкомах, дитячі кімнати міліції, створені у всіх столичних і обласних містах, промислових центрах. Приймаються заходи щодо поліпшення виховної роботи з дітьми поза школою і попередження бездоглядності; організація спортивних майданчиків і секцій, створення громадських комісій при всіх домоуправліннях для організації гурткової й екскурсійної роботи, працевлаштування всіх підлітків, хто не працював, але досяг 16-літнього віку [8, с. 154].

Подальший розвиток у ці роки отримала позашкільна робота з дітьми. Особлива роль у цьому належала палацам і будинкам піонерів, станціям юних техніків, туристів, натуралістів, дитячим театрам і кінотеатрам тощо.

Активізувався дитячий рух: склалися сприятливі громадсько-політичні й соціально-психологічні умови виникнення ініціатив «знизу». Виникли зони піонерської дії, в яких працювала «розвідка цікавих справ», складалися карти дії. Як правило, на допомогу штабові виділялися вожаті – виробничники чи комсомольці-старшокласники. У мікрорайонах шкіл створювалися і працювали агітбригади, концертні групи, діти допомагали дорослим оформляти червоні куточки і клуби, випускали стіннівки, «блискавки», розносили книги, вивчали історію своїх населених пунктів, вулиць, організовували зустрічі з ветеранами війни і праці [2, с. 214].

Однією з найважливіших складових зон піонерської дії були загони тимурівців, які доглядали за пенсіонерами і малюками, шефствували над сім'ями загиблих воїнів, надавали посильну допомогу в благоустрої населених пунктів.

У цей період з'явилася й така форма роботи з дітьми, як міський піонерський табір. Навіть під час зимових канікул стали створюватися піонертабори.

Певні зміни в розвитку громадського виховання означилися у середині 1950-х рр., коли почалася «відлита», пов'язана з викриттям культу особи Сталіна. Посилилися тенденції до деякої демократизації суспільства, зростання громадсько-політичної активності людей. В атмосфері змін з'являються нові форми і методи соціального виховання дітей, активізується організація суспільно корисної праці учнів.

Список використаних джерел:

1. Андрусенко, О. В. Актуальність соціального виховання молоді у процесі демократизації українського суспільства / О. В. Андрусенко // Наше гасло. – 2004. – № 1–2. – С. 282–284.
2. Вишневський О. Сучасне українське виховання / О. Вишневський. – Львів, 1996. С. 214.
3. Карпенко О.Г. Соціально-педагогічна підтримка дітей в Україні в історичному контексті: монографія / Карпенко О. Г., Янченко Т.В. – К.: НПУ, 2006. – 159 с.
4. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні. – К., 1991. – 156 с.

5. Сірополко Степан. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. – Київ: Наук. думка, 2001. – 912 с.
6. Теорія та історія соціального виховання: навчальний посібник / [уклад.: О. О. Кравченко]. – Умань, 2010. – 212 с.
7. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання / К.Д. Ушинський // Вибр. пед. тв. – Т. I. – К., 1983. – С. 205.
8. Якса Н. В. Історія соціальної педагогіки: методичний посібник / Якса Н.В. – Житомир, 2006. – 156 с.